

Plus est en vous

Onderwijs over *le fait religieux* in Frankrijk

PATRICK LOOBUYCK

De manier waarop levensbeschouwing speelt en ter sprake komt in het Franse onderwijssysteem verschilt sterk van hoe het onderwerp in de lage landen speelt. Dit komt omdat de laïcité er een belangrijke pijler is van het openbaar onderwijs én dat onderwijs een wezenlijk onderdeel is van het laïcité-project. Al in 1882, dus nog voor de zogenaamde laïcitéwet van 1905, die de scheiding tussen kerk en staat in Frankrijk invoert, heeft de toenmalige minister van onderwijs Jules Ferry het onderwijs grotendeels gesecculariseerd en de banden met de Rooms-Katholieke Kerk doorgesneden. Religie had niet langer een plaats in het openbaar onderwijs. Godsdienstonderwijs werd vervangen door ethiek en burgerschapseducatie. Frankrijk is hierdoor één van de weinige EU-landen waar in het openbaar onderwijs geen afzonderlijke levensbeschouwelijke vakken kunnen worden aangeboden.

Het openbaar onderwijs heeft in Frankrijk een marktaandeel van tachtig procent. De twintig procent andere scholen zijn voornamelijk katholiek en worden op basis van een *contrat d'association* ook door de overheid gesubsidieerd. Er zijn maar enkele protestantse, joodse en moslimscholen. Minder dan 0,5 procent van de leerlingen gaat naar volledig privaat gefinancierde scholen. In 1984 brak een schoolstrijd uit toen de socialistische regering van François Mitterand enkel een openbaar schoolnet wilde toestaan. Het idee botste op hevige protesten en heeft bakzeil gehaald.

In 1989 speelt het thema religie, laïciteit en onderwijs opnieuw op in de zogenaamde hoofddoekenaffaire. Deze discussie wordt in 2004 politiek beslecht met een wet die het leerlingen verbiedt om religieuze symbolen te dragen in het openbaar basis- en secundair onderwijs. Zo'n wet is uniek in Europa en is gecontesteerd tot in Straatsburg, maar het Europees Hof heeft Frankrijk in 2008 in het gelijk gesteld.

Religie en het schoolcurriculum

Religie is al lang onderdeel van het curriculum geschiedenis en kwam ook in de taalles wel eens aan bod, maar tot eind 'tachtiger jaren' was religie in het onderwijs niet echt een issue. In 1989 verschijnt op vraag van de toenmalige minister van onderwijs Lionel Jospin het rapport Joutard, waarin expliciet wordt aangegeven dat de kennis van religies belangrijk is voor een goed begrip van de cultuur en de steeds meer divers wordende samenleving. De idee om een apart vak in te richten wordt expliciet afgewezen: religie moet meer aandacht krijgen in de vakken geschiedenis, aardrijkskunde en literatuur. De nationale curriculumhervorming van 1996 probeert hieraan tegemoet te komen, maar dat lukt onvoldoende. Het stuk over het ontstaan en de verspreiding van het christendom bijvoorbeeld werd aanbevolen, maar behoorde strik genomen niet tot de verplichte leerstof..

De aanslagen van 11 september 2001 en het groeiend aantal incidenten op school hebben een nieuwe fase ingeleid. In 2002 schreef de auteur en filosoof Régis Debray een rapport voor de toenmalige minister van onderwijs Jacques Lang over religie in het schoolcurriculum. Debray denkt verder in de lijn van Joutard en stelt voor de *laïcité d'incompétence*, waarin religie onbesproken blijft, te vervangen door een *laïcité d'intelligence*, waarin het begrijpen van religie een plicht is. Het rapport besluit met twaalf aanbevelingen inzake curricula en lerarenopleiding. Het rapport valt goed in zowel religieuze als seculiere kringen en de publieke discussie die het genereert, mondt uit in de onderwijswet van april 2005. Meer onderwijs over religie in verschillende schoolvakken heeft prioriteit en de lerarenopleidingen en de bijscholing voor leerkrachten worden op dat punt bijgespijkerd.

Religie moet aan bod komen in vakken als geschiedenis, aardrijkskunde, taal en literatuur, filosofie, kunst, muziek en burgerschap.

Kennis en vaardigheden

In 2006 wordt een gemeenschappelijke basis van kennis en vaardigheden vastgelegd die iedere leerplichtige jongere moet verwerven. Men blijft hierbij vasthouden aan een multidisciplinaire en seculiere benadering. Religie moet aan bod komen in vakken als geschiedenis, aardrijkskunde, taal en literatuur, filosofie, kunst, muziek en burgerschap. Men baseert zich hierbij niet op een bepaalde theologie maar op de academische disciplines die te maken hebben met de studie van religie, zoals geschiedenis, sociologie, antropologie en filosofie. Religie als kennisdomein kan enkel bestudeerd worden voor zover ze een observeerbare werkelijkheid is als sociaal fenomeen en onderdeel van de menselijke cultuur. De studie van religie op school moet volgens het decreet ook

gebeuren ‘in de geest van de laïcité’: met respect voor verschillende opvattingen en overtuigingen en met respect voor de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van onderzoek.

Wat betreft competenties gaat het vooral over sociale en democratische competenties: respect voor anderen, tolerantie, het verwerpen van vooroordelen en stereotypes, het zoeken naar vreedzame oplossingen voor conflicten. De idee is niet langer dat de studie van religies enkel moet bijdragen aan historische en culturele geletterdheid. Deze moet ook bijdragen aan sociale cohesie, geïnformeerd burgerschap en in het Frans: *le vivre ensemble*. Niet alleen wat mensen van elkaar onderscheidt, moet gethematiseerd worden, maar ook wat burgers verbindt: de symbolen van de Franse Republiek, de mensenrechten, de democratische en de rechtsstatelijke principes die het samenleven in diversiteit mogelijk maken.

In 2008 werden in het programma voor het basisonderwijs nieuwe domeinen toegevoegd, zoals Holocaust en kunstgeschiedenis met aandacht voor religieuze architectuur en muziek. En in de nieuwe programma's voor geschiedenis wordt expliciet ruimte vrij gemaakt voor het lesgeven over *les faits religieux*, in relatie met de studie van de historische en maatschappelijke ontstaanscontext van religies. In het tweede jaar van het voortgezet onderwijs staat men bijvoorbeeld stil bij het ontstaan van de islam. En in de lessen Frans moeten teksten gelezen worden die jongeren uitdagen om na te denken over zichzelf, de samenleving en de menselijke beschaving - met inbegrip van religies.

Religie als kennisdomein kan enkel bestudeerd worden voor zover ze een observeerbare werkelijkheid is als sociaal fenomeen en onderdeel van de menselijke cultuur.

Lerarenopleiding

In het kielzog van het rapport Debray werd in de schoot van de *École Pratique des Hautes Études* aan de Sorbonne in Parijs het *Institut européen en sciences des religions* (IESR) opgericht. Het heeft als opdracht om de leerkrachten algemene vakken te ondersteunen in hun taak om ook over religie les te geven. Het instituut denkt na over leerinhouden, biedt bijscholingen aan en heeft een website waarop materiaal wordt aangeboden. Het wil op die manier ook een brug slaan tussen de religiestudie als academische discipline op hogescholen en universiteiten enerzijds en de lespraktijk in basis- en secundair onderwijs anderzijds. Dat er sinds 2006 steeds meer nadruk komt te liggen op het lesgeven over religie, heeft ook gevolgen voor de lerarenopleiding. Omdat Frankrijk echter gekozen heeft voor de multidisciplinaire benadering, is religieonderwijs geen aparte specialisatie. Het komt steeds bovenop de primaire discipline waar stu-

denten voor gekozen hebben: geschiedenis, aardrijkskunde, taal... Bepaalde lerarenopleidingen organiseren wel eens een aparte module over 'de filosofie van de laïciteit en het lesgeven over religie', maar dat is niet overal het geval. Bovendien gaat het steeds om een beperkte module van een tiental uur per jaar en is het twijfelachtig of deze de leerkrachten voldoende schoolt, traint en in staat stelt om op een degelijke en genuanceerde manier over dit vaak gevoelige onderwerp les te geven.

Evaluatie

Voor zover religie en levensbeschouwing aan bod kan komen in het Franse (openbaar) onderwijs moet dat steeds in de geest van de laïciteit zijn. Deze is gericht op gedeeld burgerschap, vrijheid van geweten en tolerantie enerzijds en op een duidelijke scheiding van kerk en staat anderzijds. Voor confessionele vakken en voor *teaching into religion* kan geen plaats zijn. Leerlingen gaan niet naar school als katholieken, moslims of atheïsten, maar als (toekomstige) Franse staatsburgers. Onderwijs is niet gebaseerd op theologie, maar op religiestudie, en komt in verschillende reguliere vakken aan bod. De lesinhouden zijn niet gericht op zingeving, beleving of spiritualiteit, maar op historisch inzicht, op levensbeschouwelijke en culturele geletterdheid, op het begrijpen van elkaar en op het samenleven in diversiteit.

Onderwijs in de geest van de laïciteit zet in op geïnformeerd burgerschap, niet op geloofsoverdracht of op het uitdiepen van wat jongeren van huis uit meekrijgen aan levensbeschouwelijke opvoeding. Deze benadering heeft voor- en nadelen, maar het is een legitieme keuze die een land kan maken. Ouders behouden immers het recht om hun kinderen op te voeden zoals zij dat willen en religies kunnen zelf onderwijs organiseren - alleen valt dit buiten het curriculum van het openbaar onderwijs.

Onderwijs in de geest van de laïciteit zet in op geïnformeerd burgerschap.

De zwakte van het Franse model ligt voornamelijk in de versnippering. Dat religie en levensbeschouwing in verschillende vakken aan bod komen, zorgt voor een vorm van fragmentering. Leerlingen leren hier eens dit, daar eens dat. Ze krijgen geen omvattend beeld. Dat moeten ze zelf bijeen zien te sprokkelen op basis van wat ze in de verschillende vakken leren. Door het onderwijs over religie sterk te koppelen aan vakken als (kunst)geschiedenis, bestaat ook het gevaar dat jongeren vooral les krijgen over het verleden en minder over de manier waarop religie vandaag beleefd wordt en een plaats kan krijgen in de hedendaagse samenleving.

Ook voor de kwaliteit van het religieonderwijs is de versnippering een pijnpunt. Leerkrachten moeten religie erbij nemen, maar niemand is echt specialist in het vakgebied. De ruimte die voorzien wordt voor het onderwerp in de lerarenop-
leiding is beperkt en veel leerkrachten hebben onvoldoende specifieke kennis om het onderwerp genuanceerd en ten gronde aan te pakken. Lesgeven over religie is een aparte discipline die bovendien niet alleen kennis, maar ook een professionele attitude vergt inzake het faciliteren van dialoog en het omgaan met het eigen perspectief en dat van anderen in de klas. Hier en daar is er dan ook handelingsverlegenheid over vragen als: in hoeverre mogen leerlingen als getuige in het klasgesprek betrokken worden? Werken het laïciteitsprincipe en het secularisme niet in het voordeel van het atheïsme? Hoe kan religie en zingeving zich verhouden ten aanzien van wetenschap? Wat met opvattingen als homoseksualiteit is zondig?

*Hoewel een algemeen vormend vak over religie,
levensbeschouwing en diversiteit in principe niet
tegen de geest van de laïciteit ingaat, is zo'n
vak voor Frankrijk alsnog een brug te ver.*

Door het gebrek aan specifieke kennis ligt het gevaar voor stereotypering op de loer of vertrekt een thema te eenzijdig vanuit het referentiekader waar de leerkracht mee vertrouwd is. Er wordt aan gewerkt om leerkrachten bij te scho-
len en toekomstige leerkrachten op te leiden en te informeren, maar de manco's blijven. Een boeddha 'bidt' niet, imams zijn in vele opzichten niet te vergelijken met katholieke priesters, het statuut van de profeet Mohammed is in de islam anders dan het statuut van Jezus Christus in het christendom en idem voor de Koran en het Nieuwe Testament, de term Oude Testament gebruiken als het over het jodendom gaat, verraadt een christelijk perspectief. Dit zijn maar een paar van de klassieke voorbeelden die ik op studiedagen in Parijs heb zien passeren.

Hier en daar gaan dan ook stemmen op om religie en levensbeschouwing te structureren en te concentreren in een apart vak en een aangepaste lerarenop-
leiding. Hoewel een algemeen vormend vak over religie, levensbeschouwing en diversiteit in principe niet tegen de geest van de laïciteit ingaat, is zo'n vak voor Frankrijk alsnog een brug te ver. Het zou dan bovendien naast het in Frankrijk goed ingeburgerde vak filosofie en naast een goed uitgewerkte vak burger-
schap komen. En dat genereert dan weer mogelijk iets teveel overlap.

Slot

Religie en samenleven in diversiteit zijn belangrijke onderwerpen in het maatschappelijk debat in Frankrijk. De aanslagen in Parijs en Nice hebben de gemeenten recent nog meer verhit. Het debat is vaak gepolariseerd en niet iedereen blijkt even goed en genuanceerd geïnformeerd. Er wordt in dat verband in het publiek en politiek discours dan ook vaak verwezen naar het belang van onderwijs. In de feiten en in de praktijk echter wordt het religieonderwijs nog steeds wat stiefmoederlijk behandeld, staat dit onderwijs inhoudelijk nog niet helemaal op niveau en worden er onvoldoende tijd en middelen voor vrijgemaakt. Ondanks de inspanningen sinds 2002, vertaalt de maatschappelijke urgentie zich alsnog niet in een educatieve prioriteit. Om in het Frans af te sluiten: Frankrijk, *plus est en vous...*

Literatuur

- Avon, D., Saint-Martin, I. & Tolan, J. (dir.) (2018). *Faits religieux et manuels d'histoire. Contenus – Institutions – Pratiques. Approches comparées à l' échelle internationale*. Nancy, France: éditions Arbre bleu.
- Borne, D. & Willaime, J.-P. (dir.) (2007). *Enseigner les faits religieux. Quels enjeux?* Paris, France: Armand Colin.
- Debray, R. (2002). *L'enseignement du fait religieux dans l'école laïque*. Paris, France: Editions Odile Jacob.
- Gaudin, Ph. (2013). Teaching about Religions in France: Conditions of Emergence in Public Policy – Secular and Religious Reactions. In: Jödicke, A. (ed.). *Religious Education Politics, the State and Society*, pp. 165-176. Würzburg, Deutschland: Ergon.
- Hourmant, L. & Willaime, J.-P. (2014). L'enseignement religieux dans les écoles publiques d'Alsace-Moselle: évolutions et défis. In: Willaime, J.-P. (dir.). *Le défi de l'enseignement des faits religieux à l'école. Réponses européennes et québécoises*, pp. 309-329. Paris, France: Riveneuve éditions.
- Pépin, L. (2009). *Teaching about Religions in European Schools Systems. Political issues and trends – NEF Initiative on Religion and Democracy in Europe*. London, UK: Network of European Foundations.
- Saint-Martin, I. & Gaudin, Ph. (dir.) (2014). *Double défi pour l'école laïque: enseigner la morale et les faits religieux*. Paris, France: Riveneuve éditions.
- Van den Kerchove, A. (2011). Teaching about Religious Issues within the Framework of the French "Laïcité". In: Franken, L. & Loobuyck, P. (eds.). *Religious Education in a Plural, Secularised Society. A Paradigm Shift*, pp. 55-67. Münster, Deutschland: Waxmann.
- Willaime, J.-P. (2007). Teaching Religious Issues in French Public Schools. From Abstentionist Laïcité to a Return of Religion to Public Education. In: Jackson, R.; Miedema, S.; Weisse, W. & Willaime J.-P. (eds.) *Religion and Education in Europe. Developments, Contexts and Debates*, pp. 87-101. Münster, Deutschland: Waxmann.
- Website IESR: <http://www.iesr.ephe.sorbonne.fr/>